

ГАНС-ГЕОРГ ГАДАМЕР

Герменевтика II

ІСТИНА І МЕТОД

*ДОПОВНЕННЯ
ПОКАЖЧИКИ*

Том 2

Переклад з німецької
Миколи Кушніра

Київ
«Юніверс» — 2000

16. НЕЗДАТНІСТЬ ДО РОЗМОВИ

1972 рік

Відразу зрозуміло, що за питання тут ставиться і з чого це питання бере свій початок. Отже мистецтво розмови перебуває в процесі зникнення? Чи не спостерігаємо ми в суспільному житті нашого часу чимдалі монологізацію людської поведінки? Чи це не загальний прояв нашої цивілізації, пов'язаний з науково-технічним способом мислення цієї самої цивілізації? Чи, може, це особливий досвід самовідчуження й усамітнення в сучасному світі, який затикає рота молодим? А може, це взагалі рішучий відхід від усього бажання порозуміння й затятий протест проти удаваного порозуміння, яке домінує в суспільному житті й на яке інші скаржаться, як на нездатність до розмови? Ось такі запитання відразу ж виникають у кожного, коли він чує тему, про яку тут ідеться.

При цьому здатність до розмови — це природне дане людини. Арістотель назвав людину сутністю, що має мову, а мова існує тільки в розмові. Нехай мова завжди здатна до кодифікації, має в словниках, граматиці й літературі відносну фіксацію, виявляє свою власну життєвість, свою поведінку й самооновлення, своє огрубіння й свою витонченість — аж до високих стильових форм літературного мистецтва, — все це живе за рахунок живого обміну тих, що говорять між собою. Мова існує тільки в розмові.

Але наскільки різна та роль, яку відіграє розмова між людьми. Якось в одному берлінському готелі мені випало спостерігати військову делегацію фінських офіцерів, які сиділи за великим круглим столом, мовчазні й заглиблені в себе, і між кожним з них і його сусідом простягалась широка тундра їхнього душевного ландшафту, неначе прірва, через яку годі перекинути місток. І хто з мандрівних представників північної країни не дивувався постійній запальній хвилі розмови, яка з шумом і гуркотом перекочується на базарах і площах південних країн, скажімо, Іспанії або Італії! Проте, може, не слід розглядати одне як брак здатності до розмови, а інше як особливу схильність до розмови. Бо розмова — це, можливо, все ж щось інше, ніж змінний за потужністю звуку стиль спілкування в житті. І, звичайно, під скаргою на нездатність до розмови малось на увазі не це. Розмову слід розуміти у вимогливішому смислі.

Нумо з'ясуймо це на контрфеномені, який, імовірно, не безневинний у тому, що так слабне здатність до розмови: я маю на увазі телефонну

розмову. Ми так звикли до того, що ведемо довгі розмови по телефону, а між людьми, які перебувають один біля одного, комунікативне збідніння, яке по телефону спричинюється акустичними обмеженнями, майже не відчувається. Але проблема розмови постає взагалі не в таких випадках, коли тісне сплетіння життя двох людей плете все далі й далі нитки розмови. Питання нездатності до розмови має на увазі скоріше те, чи взагалі відкриваються настільки широко й знаходять інших відкритими для того, аби нитки розмови могли бігти туди й звідти. Тут досвід телефонної розмови документальний, як фотонегатив. Що по телефону взагалі неможливе, так це те дослуховування до відкритої готовності іншого вступати в розмову, і що по телефону ніколи нікому не дістається, так це той досвід, через який люди звичайно стають ближчими один до одного, отожд крок за кроком вступаєш у розмову і в кінці опиняєшся настільки втягнутим у неї, що виникає перша, яку годі просто знищити знову, спільність між партнерами розмови. Я назвав телефонну розмову своєрідним фотонегативом. Бо саме сфера намащування й прислуховування, крізь яку люди зближаються між собою нечутливо, неначе пронизується штучним зближенням, яке забезпечує дріт. Після кожної телефонної розмови залишається щось від бруталності завад і того, що заважають тобі, навіть якщо партнер так запевняє, що він був радий дзвінку.

На нашому порівнянні уперше стає відчутним, наскільки напружені умови справжньої розмови, щоби розмова була спроможною вести в глибину людської спільності, і які контрсили, що протидіють цьому, знайшли в сучасній цивілізації своє поширення. Сучасна інформаційна техніка, яка, ймовірно, стоїть лише на початку своєї технічної довершеності і, якщо можна вірити технічним вішунам, скоро зробить зовсім зайвими книгу й газету, а тим паче, справжнє навчання, яке спроможне зростати з людських зустрічей, викликає в нашій пам'яті свою протилежність, харизматиків розмови, які змінили світ: Конфуцій і Гутама Будда, Ісус і Сократ. Хоча ми й читаємо їхні діалоги, проте вони — це записки інших, спроможних зберігати й повторювати власне харизму розмови, яка присутня тільки в живій спонтанності запитування та відповідання, казання та допускання бути сказаним. І все-ж якраз такі записи мають особливу документальну силу. У певному розумінні вони — це література, а це означає, що вони передбачають мистецтво писання, яке вміє літературними засобами виголошувати й формувати живу дійсність. Але на відміну від поетичної гри сили уяви такі записи містять єдину в своєму роді проникність для чогось, що було за ними власне дійсністю і власне подією. Теолог Франц Овербек правильно спостерігав це і визначив у застосуванні до Нового Заповіту поняття «первісна література», яка передує власне літературі так, як доісторичні часи передують часові історичному.

Тут корисно зорієнтуватися іще на один інший аналогічний феномен. Нездатність до розмови — не єдиний феномен зникнення ко-

мунікації, який ми знаємо. Вже давно ми спостерігаємо зникнення листа й кореспонденції. Великі майстри епістолярного жанру XVII та XVIII сторіччя належать минулому. Епоха поштової карети була відверто сприятливіша для цієї форми комунікації, де відповідали один одному зворотною поштою, — це означає абсолютно буквально повернення поштового коня в зворотний бік, — аніж технічна епоха майже повної одночасності запитання й відповіді, яка відзначає телефонну розмову. Хто знайомий з Америкою, знає, що там пишеться набагато менше листів, ніж у Старому Світі. Насправді те, що повідомляють один одному листами, і у Новому Світі скоротилось так, настільки обмежилось речами, які не потребують або не вимагають ні сили мовної творчості, ні сили душевного наповнення, ні продуктивної сили уяви, що телетайп робить це, власне, краще, ніж перо. Лист став своєрідно відсталим засобом інформації.

І в сфері філософського мислення феномен розмови й, зокрема, та відмінна форма розмови, яку називають розмовою віч-на-віч, діалогом, відіграли певну роль, і саме в тому ж самому протиставленні, яке ми якраз усвідомили як загальний культурний феномен. Це було передусім епохою романтизму та її повторенням у XX сторіччі, які призначили феномену розмови критичну роль щодо відносної монологізації філософського мислення. Такі майстри розмови, як Фрідріх Шляйєрмахер, цей геній дружби, або Фрідріх Шлегель, чия загальна дратівливість приводила його скоріше до розмови, аніж щось до застиглої форми, були рівночасно філософськими адвокатами діалектики, яка надавала перевагу власне істини платонівському зразкові діалогу, розмови. Нескладно усвідомити, в чому полягає ця перевага. Коли зустрічаються двоє людей і розмовляють один з одним, то тоді це завжди наче два світи, два погляди на світ і дві картини світу, які протистоять одна одній. Це не один погляд на один світ, як пробує зробити його здатним до передавання своєю напруженою й своїм розробленим вченням мислення великих мислителів. Вже Платон передавав свою філософію виключно в письмових діалогах не тільки з пошани до майстра розмови, яким був Сократ. Він вбачав у цьому принцип істини, що слово знаходить своє підтвердження тільки через сприймання іншим і згоду іншого і що послідовність мислення, яка не є одночасно сумісним крокуванням одного з думкою іншого, залишається без примусової сили. І це правда, що кожна людська думка має в собі щось випадкове. Спосіб, у який хтось по-своєму пізнає світ, у баченні й слуханні й, нарешті, в смакуванні, залишається неодмінно його власною таємницею. «Хто пальцями вказує на запах?» (Рільке). Як ото наше чуттєве свідоме сприйняття світу неухильним чином справа приватна, так нас розділяють і наші спонуки й наші інтереси, а розум, який є спільний для всіх і здатний ухопити спільне для всіх, залишається безсилим перед введеннями в оману, які підготовують в нас нашу виокремленість. Так розмова з іншим, його заперечення або його згода, його розуміння, як і його неро-

зуміння, означають своєрідне розширення нашої виокремленості й випробовування можливої спільності, до чого нас підбадьорює розум. Можна придумати цілу філософію розмови, яка випливає з цього досвіду: з незмінної точки зору окремого, в якій віддзеркалюється весь світ, та всього світу, який постає в усіх окремих точках зору інших, як один і той самий світ. Велика метафізична концепція Ляйбніца, якою захоплювався також Гете, полягала в тому, що багато дзеркал Всесвіту, тобто окремих індивідуумів, — це в усій своїй загальності — один Всесвіт. Із цього можна сформувати один всесвіт розмови.

Те, що романтизм у відкритті таємниці індивідуальності, яку неможливо розкрити, обертається проти абстрактної загальності поняття, повторювалось на початку нашого сторіччя в критиці повчальної філософії ХІХ сторіччя й ліберальної віри в прогрес. Не випадково учнем німецького романтизму був данійський письменник Зерен К'єркегор, який у 40-х роках ХІХ сторіччя з великою письменницькою майстерністю виступив проти повчального домінування гегелівського ідеалізму і який тепер у ХХ сторіччі, завдяки перекладу на німецьку мову, набув європейського впливу. Тут у Гайдельбергу (та й у деяких інших містах Німеччини) трапилось те, що мислення протиставило неокантіанському ідеалізму досвід «Ти» і слова, яке поєднує «Я» і «Ти». У журналі «Die Kreatur» («Створіння») в Гайдельбергу знайшло своє відображення Відродження К'єркегора, якому, зокрема, сприяв Ясперс. Такі філософи, як Франц Розенцвайг і Мартін Бубер, Фрідріх Гогартен і Фердінанд Ебнер (щоб назвати юдейських, протестантських і католицьких мислителів із вельми різних таборів), але також психіатр рівня Віктора фон Вайцеккера, були єдині в переконанні, що шлях істини — це розмова.

Що таке розмова? Тут ми, звичайно, маємо на увазі процес між людьми, який, попри весь розмах і потенційну нескінченність, має все ж таки власну єдність і завершеність. Для нас розмовою бувало щось, що щось в нас залишало. Не те, що ми пізнали саме тут щось нове, робить розмову розмовою, а що десь нам зустрілось щось таке, що нам у нашому власному життєвому досвіді саме так ще не зустрічалось. Те, що рухає філософами в критиці монологічного мислення, пізнає окреме в собі самому. Розмова має перетворну силу. Там, де розмова вдалася, щось залишається нам і щось залишається в нас, що нас змінило. Так розмова опиняється в своєрідному сусідстві з дружбою¹⁸. Тільки в розмові (й у посмішці один одному, яка є ніби згодою, що без слів вийшла з берегів) друзі можуть знайти один одного й побудувати той вид спільності, в якому кожний залишається для іншого тим самим, бо обидва шукають іншого і в іншому знаходять самого себе.

Проте щоб не говорити постійно тільки про цей крайній і найглибший смисл розмови, спрямуємо нашу увагу на різні форми розмови, які

¹⁸ [Див. мою статтю в ювілейній збірці на честь У. Гельшера (Würzburg, 1985) «Freundschaft und Selbsterkenntnis» («Дружба і самопізнання»), у: Ges. Werke, Bd. 7].

трапляються в нашому житті й які всі перебувають під своєрідною загрозою, про яку говорить наша тема. Найперше це педагогічна розмова. І не тому, що вона заслужила у собі особливої переваги. Просто на ній можна особливо добре показати те, що може лежати за досвідом нездатності до розмови. Розмова між учителем і учнем — це, поза всяким сумнівом, одна з первісних форм досвіду розмови, і ті харизматики розмови, про яких ми говорили раніше, усі майстри й учителі, які навчають своїх учнів і молодших за себе розмовами. Проте в становищі вчителя відверто лежить одна своєрідна складність: як утримати в собі здатність до розмови, від якої знемагає більшість. Той, хто має вчити, вважає, що він мусить говорити і має право говорити, і чим консистентніше й взаємозв'язаніше він спробує говорити, тим скоріше починає вважати, що передає своє вчення. Це — небезпека кафедри, відома нам усім. З часу свого навчання мені пригадується семінарське заняття у Гуссерля. Такі заняття мали, звичайно ж, по змозі опікуватися дослідницькими розмовами й принаймні педагогічними розмовами. Гуссерль, який на початку 20-х років як фрайбурзький майстер феноменології був захоплений глибоким місіонерським потягом, а насправді займався значною філософською навчальною діяльністю, майстром слова не був. На тому семінарському занятті він наприпочатку ставив запитання, отримував коротку відповідь, а потім докладно в двогодинному повчальному монолозі зупинявся на цій відповіді. Коли в кінці заняття він виходив зі своїм асистентом Гайдеггером з аудиторії, то сказав йому: «Сьогодні була навіть жвава дискусія». Це досвід такого роду, який призвів до чогось на кшталт кризи лекції. Нездатність до розмови існує тут насамперед з боку вчителя, а оскільки вчитель — це той, хто передає науку, то з боку монологічної структури сучасної науки й теоретичної освіти. У житті вищої школи знову й знову вдавались до спроб розбавлення лекції дискусією і звичайно змушені були при цьому набувати зворотного досвіду, що перестрибування від сприймальної позиції слухання до ініціативи запитування й опанування вкрай складне і вдається лише зрідка. Насамкінець у навчальній ситуації, як тільки вона виходить за межі інтимності розмови у вузькому колі, лежить неунікна складність для розмови. Це вже добре усвідомлював Платон; розмова ніколи не може бути з багатьма одночасно або тільки в присутності багатьох. Наші так звані трибунні дискусії, розмови за напівкруглим столом — це завжди напівмертві розмови. Проте існують інші, справжні, тобто — індивідуалізовані мовні ситуації, коли розмова зберігає свою власну функцію. Я хотів би розрізнити три типи: переговори, зцілювальна розмова й конфіденціальна розмова.

Уже в слові «переговори» наголошується черговість, з якою партнери по розмові звертаються один до одного. Звичайно тут ідеться про форми соціальної практики. Переговори між партнерами по розмові, а то й політичні переговори не мають характеру так званого почергового висловлювання осіб. Тут розмова, якщо вона успішна, забезпечує також

порозуміння, і в цьому, власне, її призначення, проте до осіб, які у взаємному обміні своїми умовами досягають порозуміння, при цьому звертаються і їх використовують не як осіб, а як їм довірених, представлених ними інтересів сторін. Проте було б захопливим якось розібратися глибше в тому, які риси дійсного розмовного таланту характеризують успішного підприємця чи політика і як він уміє в іншому здолати барикади, які протистоять порозумінню. Звичайно й тут вирішальна передумова полягає в тому, щоб уміти сприймати іншого як іншого. У даному випадку дійсні інтереси іншого, які протистоять власним інтересам, і які все ж таки, при правильному сприйнятті, містять, імовірно, можливості для порозуміння з самим собою. Отже в самих переговорах виправдовує себе загальне призначення розмови, а саме: щоб бути придатним до розмови, треба уміти слухати. Тут зустріч з іншим підносить когось над його власною обмеженістю, за якою йдеться тільки про долари чи інтереси влади.

Особливу роз'яснювальну силу для нашої теми матиме цілювальна розмова, зокрема така, до якої вдаються в практиці психоаналізу. Бо тут нездатність до розмови — це якраз вихідна точка, з якої повторне навчання розмови подається як процес самого зцілення. Хворобливе порушення, яке, нарешті, вкладає пацієнта в цілковиту беспорядність, має наслідком те, що природна комунікація з довколишнім світом уривається через маячні уявлення. Хворий настільки втягується в ці свої хворобливі уявлення, що так сильно наближається до них, що більше не може реально чути мову інших. Проте саме нестерпність цього відокремлення від природної розмовної спільності людей підштовхує його, нарешті, до усвідомлення хвороби й веде до лікаря. Такий опис вихідної ситуації, яка для нашої теми має переважне значення. Крайність завжди повчальна для всіх середніх випадків. Особливе в психоаналітичній цілювальній розмові тепер полягає в тому, що нездатність до розмови, яка тут є, власне, хворобою, вона намагається лікувати не чим іншим, як розмовою. Однак те, чого слід навчитися з цього процесу, не просто щось, що передається. З одного боку аналітик не просто партнер по розмові, але й той, хто знає, хто, долаючи спротив пацієнта, наполегливо намагається закрити області несвідомого. Слушно підкреслюється, що тоді сама розмова — це все ж таки спільна робота по з'ясуванню, а не просте використання знання з боку лікаря. Проте інша, пов'язана з цим умова, специфічна: вона обмежує передавання психоаналітичної цілювальної розмови розмовним життям соціальної практики; тут першою передумовою має бути усвідомлення пацієнтом хвороби, а це означає, що нездатність до розмови має тут визнавати сама себе.

А власне тема наших роздумів — це нездатність до розмови, яка сама себе не визнає. Вона, навпаки, має нормальну форму, тож цю нездатність вбачають не в собі, а в іншому. Кажуть: «З тобою неможливо говорити». Тоді в іншого виникає відчуття, ба навіть досвід, що його не розуміють. Це призводить до того, що хтось одразу ж замовкає чи

навіть від гіркої образи стискує уста. Отже «нездатність до розмови», зрештою, завжди стає діагнозом, який ставить хтось, хто сам виклику розмови не приймає або кому не вдається вступити в розмову з іншим. Нездатність іншого — це завжди й водночас нездатність першого.

Цю нездатність я хотів би розглянути як із суб'єктивного, так і з об'єктивного боку, тобто — з одного боку, поговорити про суб'єктивну нездатність, нездатність слухати, а з іншого боку — про об'єктивну нездатність, яка ґрунтується на тому, що відеутня спільна мова. Нездатність слухати — це настільки добре відомий феномен, що при цьому немає жодної потреби подавати інші, які особливою мірою представляють цю нездатність. Їх достатньою мірою пізнаєш на собі, коли пропускаєш повз вуха або також неправильно чуєш. І чи це справді один із наших основних людських досвідів, що ми з запізненням сприймаємо те, що відбувається в комусь іншому, що наше вухо не досить чутливе, аби «почути» його замовкання і його заціпеніння? Або також, що неправильно чуєш. Що тут можливе — просто неймовірне. Якось — через зловживання (саме по собі незначне) місцевими інституціями в Лейпцигу — я сидів у поліцейській в'язниці. Там цілісінський день по коридорах вигукували прізвиська тих, кого якраз мали вести на допит. І я справді при кожному виклику в першу мить вважав, що чую своє прізвисько — настільки сильне було в мені напруження такого очікування! Пропускання мимо вух та неправильне почуте — і те й інше впливають із однакової причини, яка стосується когось самого. Тільки той пропускає повз вуха або чує неправильно, хто постійно дослухається до самого себе, чиє вухо ніби заповнене зверненням, яке він сам постійно говорить собі самому, коли йде слідом за своїми спонуками й інтересами, що він неспроможний чути когось іншого. Це, як я підкреслюю, в усіх мислимих варіантах наша загальна характерна риса. І все ж таки знову й знову ставати здатним до розмови, тобто чути когось іншого, видається мені, власне, піднесенням людини до гуманності.

Звичайно тепер існує і об'єктивне підґрунтя того, що мова як спільне явище чимдалі більше розпадається між людьми, тим паче ми звикли до монологічної ситуації наших днів та до інформаційної техніки анонімного виду, в чиїх руках ми опинились. Подумаймо, скажімо, про розмову за столом і про крайню форму її уривання, яка має бути досягнута технічним комфортом і його позбавленим глуду використанням по деяких розкішних квартирах вартих співчуття багатих американців. Тут має бути їдальня, обладнана в такий спосіб, що кожний, присутній за столом, зручно дивиться для нього особисто встановлений телевізор, час від часу відриваючись від своєї тарілки. Можна уявити собі прогрес техніки, який іде набагато далі, коли носять окуляри, через які не дивляться на світ, але бачать в них телевізор, дивляться — принаймні подеколи, як, скажімо, хтось мандрує по Оденвальду й при цьому слухає добре знайомі звуки та шлягери з транзисторного приймача, що його бере з собою на прогулянку. Приклад говорить тільки про те,

що існують об'єктивні суспільні обставини, за яких можуть розучитися говоріння, власне говоріння, як звертання до когось і відповідь комусь, що ми називаємо розмовою.

Нехай, між іншим, і тут крайнє робить середнє чітким. Слід, власне, взяти до уваги, що порозуміння між людьми настільки ж створює спільну мову, як і, навпаки, має її передумовою. Відчуження між людьми проявляється в тому, що вони більше не розмовляють тією самою мовою (як ото кажуть), а зближення — в тому, що спільну мову знаходять. Це правда: порозуміння тяжке там, де бракує спільної мови. Проте порозуміння стає чудовим, коли шукається спільна мова і, нарешті, знаходиться. Ми знаємо це з крайнього випадку заїкуватої розмови між людьми, які мають різні рідні мови, які знають тільки по кілька слів з мови один одного, проте відчувають потребу сказати щось один одному. Як тут усе ж таки досягається розуміння, а наприкінці — навіть порозуміння в практичному спілкуванні або так само в особистій чи теоретичній розмові, має стати символом того, що також там, де видається, що бракує мови, може досягатися порозуміння — терпінням, тактом, симпатією й толерантністю, безумовною вірою в розум, який є часткою нас усіх. Адже ми постійно переживаємо те, що і між людьми різного темпераменту, різних політичних поглядів розмова можлива. «Нездатність до розмови» видається мені скоріше претензією, яку хтось висуває тому, хто не хоче йти слідом за своїми думками, як недолік, який дійсно властивий іншому.